

Ірына Герасімчык

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

**БЕЛАРУСКІЯ НАЦЫЯНАЛЬНА-ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ
ВЫКАЗВАННІ Ў ТЭКСТАХ ГАЗЕТЫ «НАША НІВА»
(1906–1915)**

Адной з асаблівасцей сучаснага медыядыскурсу выступае «глабальная і шматвектарная інтэртэкстуалізацыя» – «насычэнне сэнсавых структур

адных семіятычна-рытарычных сістэм (тэкстаў) элементамі (часткамі), цэлакупнасцямі або сукупнасцямі іншых семіятычна-рытарычных сістэм (тэкстаў)» [2, с. 5]. Арганізацыя інтэртэкстуальных (міжтэкставых) сувязей праз «усвядомленыя vs. неўсвядомленыя, дакладныя vs. пераўтвораныя цытаты ці іншага роду адсылкі да больш ці менш вядомых раней створаных тэкстаў у складзе больш позняга тэксту» [7, с. 17] злучана з феноменам прэцэдэнтнасці. Разумеючы тэрмін *тэкст* у семіятычным сэнсе, Ю. М. Караулаў адзначаў: «Пад прэцэдэнтным тэкстам маецца на ўвазе любая маштабная з’ява пэўнай нацыянальнай культуры, вядомая абсалютнай большасцю яе носьбітаў, і спасылкі, апеляванне да якой адносна часта ажыццяўляюцца ў маўленні носьбітаў, выступаюць зразумелымі, лёгка дэшыфруюцца адрасатам маўлення» [3, с. 155]. У даследаваннях В. У. Красных падкрэсліваецца: «Сам прэцэдэнтны тэкст – феномен вербальны, аднак у кагнітыўнай базе ён захоўваецца як інварыянт свайго ўспрымання, які ўяўляе сабой пэўную сукупнасць мінімізаваных і нацыянальна-дэтэрмінаваных уяўленняў пра прэцэдэнтны тэкст (уклікаючы канатацыі, з тэкстам звязаныя). Інварыянт успрымання прэцэдэнтнага тэксту выступае феноменам, які падпадае пад вербалізацыю, таму апеляцыя да прэцэдэнтнага тэксту ажыццяўляецца праз звязаныя з гэтым тэкстам прэцэдэнтныя выказванні ці прэцэдэнтныя імёны» [4, с. 51–52].

Сістэма прэцэдэнтных феноменаў не выступае замкнутай, дакладна зафіксаванай. Уключэнне ў поле прэцэдэнтнасці ўсё новых і новых тэкстаў, назапашванне прэцэдэнтных феноменаў, прыналежных нацыянальнай культурнай традыцыі – працэс гістарычна працяглы. Сістэма нацыянальна-прэцэдэнтных феноменаў ёсць сістэма знакаў нацыянальнай культуры, здольных перадаваць этнакультурную спецыфіку светаразумення і светаўспрымання, нацыянальна-дэтэрмінаванае вобразнае ўяўленне пра свет. Газета «Наша Ніва», што выходзіла ў свет на пачатку XX ст., стала першым выданнем у гісторыі беларускай журналістыкі, якое вылучыла аўдыторыю паводле нацыянальнай прыкметы, для тысяч людзей стала першай крыніцай ведаў пра пра сябе як беларусаў. «Практычна ўсё, што рабілася, рабілася з нуля. Пры гэтым не стаяла мэта – стварыць газету. Газета павінна была стварыць Беларусь – краіну і сучасную нацыю» [1], – піша С. Дубавец.

Газета «Наша Ніва» стала той пляцоўкай, дзе «шліфавалася-гартавалася» беларуская мова, а значыць, адзін з тых інструментаў, праз які тагачаснае грамадства мела магчымасць засвойваць культуру. Культурныя міжтэкставыя сувязі выбудовваліся праз забеспячэнне ўзаемадзеяння паміж тэкстамі на фармальна-семантычным узроўні, уключэнне ў склад апаведу «ўкрапанняў з чужых тэкстаў», што набываюць статус прэцэдэнтных. Аўтарамі, да тэкстаў якіх апелявалі нашаніўцы, былі «Зьмітрок Бядуля і Францішак Ска-

рына, Пушкін і песьняр Некрасов, бязьсьмертны украінскі пісьменнік Тарас Шэвчэнко і англіцкі пісьменьнік Гэлсуорсі» [6]. Аднак найбольш актыўна аўтары «Нашай Нівы» выкарыстоўвалі ў сваіх тэкстах адсылкі да твораў, прыналежных беларускай літаратурнай творчасці, і такім чынам адзначалі аўтарытэтнае ў адпаведнасці з канцэпцыяй выдання, вылучалі значнае ў тагачаснай камунікацыйнай сітуацыі, наладжвалі сувязь з вопытам папярэдніх пакаленняў, апелывалі да створанага раней, а значыць, забяспечвалі далучэнне аўдыторыі да беларускай культурнай традыцыі. Публікацыі газеты ілюструюць працэс адбору і замацавання ў якасці прэцэдэнтных, а значыць, агульнавядомых і актуальных у пазнавальным і эмацыйным планах тэкставых фрагментаў, што сталі асновай беларускага нацыянальна-прэцэдэнтнага фонду.

Замацаванне ў якасці прэцэдэнтнага на старонках «Нашай Нівы» ажыццяўлялася найперш праз цытаванне тэкставага фрагменту, гэта значыць, аднаўленне фрагменту якога-небудзь тэксту, што суправаджаецца спасылкай на крыніцу. Напрыклад, журналісты актыўна апелывалі да спадчыны Францішка Багушэвіча (*«Вось і мы, беларусы, ні маем права пакідаць сваёй мовы, каб не памеці, як казаў Мацей Бурачок»* (Наша Ніва, 1912, № 26)), адсылалі да публіцыстыкі Змітрака Бядулі (*«Заўсёгды, як прачытаеш яго твор, неяк пачуеш у сабе сьвятую сьмеласьць, ахвоту працаваць да поту дзеля роднай нівы бытцым прачытаўшы Бядулёўскае «Будуйце, браты, будуйце!»* (Наша Ніва, 1913, № 3)); звярталіся да тэкстаў Францішка Скарыны (*«...а праз 23 гады полацкі жыхар Францішак Скарына друкаваў ужо «дзеля лепшаго выразуменья» Біблію на беларуску у Празе (1517 г., пасля у Вільні (1525)) і каля 1563 году у Беларусі друкарская умеласць была ужо рэччу саўсім звычайнай»* (Наша Ніва, 1914, № 11–12)), падаючы выбраныя цытаты праз графічнае вылучэнне.

Знакавымі ў тагачаснай культурнай сітуацыі станавіліся цытаты з тэкстаў-папярэднікаў, прыналежных фонду старажытнай беларускай літаратуры. Апелываючы да адзначаных феноменаў абавязкова суправаджаецца ўказаннем імя аўтара апорнага тэксту: *«Каіштэлян Мелешко казаў: «хоць нашая костка аднак сабачым мясам абрасла»* (Наша Ніва, 1913, № 29); *«Змаганьне зягнулося доўга, і ў канцы беларусы страцілі сваю інтэлігенцыю, сваіх правадыроў і сваіх прэдаўнікоў нацыі – баяр, каторыя, мала памалу, як кажэ тагочасны пісьменьнік, «“звычай і абычай свой закінулі, прозвішчы паадменялі і паадрэкаліся свайго народу і мовы”»* (Наша Ніва, 1912, № 41).

Аўтары «Нашай Нівы» выкарыстоўваюць інтэртэкстуальныя элементы і без укавання крыніцы іх паходжання. Напрыклад, *«гэта правыя і нацыяналісты ваююць перш на перш з украінцамі і беларусамі, ды найболей руяцца аб тое, каб знішчыць тую «апатку душы», якой ёсць родная*

мова: тады і душу народу лёгка забіць...» (Наша Ніва, 1913, № 22); *Жыла Беларусь і будзе жыць вякі і даб'ецца свайго. Тады будзе ўнукоў панаваньне: «Там, дзе сядо́дня плача дзед!»* (Наша Ніва, 1912, № 51–52). Журналісты выданьня разлічваюць на вядомасьць цытаванага тэксту і, адпаведна, падрыхтаванасьць чытача да ўспрымання падобнай інфармацыі. Агульнавядомымі і пазнавальнымі ў тагачаснай сацыякультурнай сітуацыі маюць быць паэтычныя творы Янкі Лучыны «Роднай старонцы», Янкі Купалы «А хто там ідзе?», Якуба Коласа «Наш родны край»: «... а побач з гэтым некаторыя іншыя праявы жыцця напаўняюць нас радасьцю і даюць змогу верыць у тое, што **«будуць жыці дзеткі патомныя добраю доляй, доляй шчасліваю»** (Наша Ніва, 1913, № 38); «Беларусы, цёмныя і загнаныя, захацелі **«людзьмі звацца»**, не пакідаючы быць беларусамі» (Наша Ніва, 1912, № 48); «Гледзячы на гэту несправядлівасць, у паэты радзіўся толькі жаль, што побач лішняй роскашы, народ яго гібее ў хатах, дзе **«вокны затканы анучай»**, што яго шнуркі – **«гразь, балота ды пясок»**, што людзі – **«Янка ды Сымонка»** – мужыкі беззарадныя, пакінутыя сваёй інтэлігенцыяй» (Наша Ніва, 1913, № 30).

Адметным ёсць працэс замацавання ў якасці прэцэдэнтных феноменаў фрагментаў з тэкстаў-папярэднікаў: журналісты паслядоўна ў некалькіх публікацыях падаюць тую ці іншую цытату, напачатку прэзентуючы яе з указаннем аўтарства, пасля звяртаючыся да прыёму аплікацыі – «выкарыстанне ў якасці «будаўнічых блокаў» для тэксту фрагментаў тэксту без указання на крыніцу» [5, с. 138]. Напрыклад, у № 16–17 газеты «Наша Ніва» за 1913 г. была апублікавана інфармацыя за подпісам а–н–а пра выхад у свет кнігі Янкі Купалы «Шляхам жыцця», пазней у № 34 прэцэдэнтнае «шляхам жыцця» было пададзена як інтэртэкстуальная адзінка: *«Выйшла з друку новая беларуская кніжка, выданая вельмі артыстычна, – «Шляхам жыцця» – зборнік вершоў нашага песьняра Янкі Купалы»* (Наша Ніва, 1913, № 16–17) // *...але перэмагаючая большасць пісьменьнікаў, усе лепшыя сілы будуць ісьці як і дагэтуль ішлі **“шляхам жыцця”**»* (Наша Ніва, 1913, № 34). Падобным чынам замацоўваюцца ў якасці прэцэдэнтных выказванняў цытаты з твораў Францішка Багушэвіча ці Янкі Купалы: *«Харчавацца прыходзіцца дужа дрэнна, хату мае найчасьцей такую, якую апісывае паэт Багушэвіч словамі: “А кінь вокам на хату маю **І цячэ, і гніе і крывая**. У сярэдзіне гной ды стаіць на гнаю **І дзіўлюся я сам як трываю”**»* (Наша Ніва, 1913, № 45) // *Лясы ёсць у некаторых, але і ў тых хаты сыжудзены і гразны, па старынцы, а не па тэй маламожнасці, кожда з іх **«і цячэ, і гніе, і крывая»** (Наша Ніва, 1914, № 2); «Ешчэ іншы плачэ: **«Не вясёлая старонка Наша Беларусь, Людзі: Янка ды Сымонка, Птушкі: дрозды, гусь»** (маецца на ўвазе верш Янкі Купалы «З песень аб сваёй старонцы» – І.Г.) (Наша Ніва, 1913, № 26–27) // Гледзячы на гэту несправядлівасць, у паэты*

радзіўся толькі жаль, што побач лішняй роскашы, народ яго гібее ў хатах, дзе «вокны затканы анучай», што яго шнур — «гразь, балота ды пясок», што людзі — **«Янка ды Сымонка»** — мужыкі беззарадныя, пакінутыя сваей інтэлігенцый» (Наша Ніва, 1913, № 30) // «Якіх паслоў выбіралі, такіх і маємо... Паехалі нашы **«Янкі ды Сымонкі»** ў Піцер, дзержучыся за полы «сваіх паноў» — з гузікамі ды бяз гузікоў, а ў Думе паселі ў куточках Ды толькі і чулі аб іх!» (Наша Ніва, № 1915, № 25).

У публікацыях нашаніўцаў мела месца і выкарыстанне тэкставай алузіі — фігуры інтэртэксту, якая ўяўляе сабой «асацыятыўную спасылку да пэўнага вядомага для адрасата твора» [5, с. 759]. Сродкамі выражэння тэкставай алузіі, на думку В.П. Масквіна, варта лічыць «рад аднаслоўных адзінак, якія не адлюстроўваюць граматычную структуру зыходнага тэкставага фрагменту» [5, с. 760]. Напрыклад, адсылка да верша Янкі Лучыны «Роднай старонцы» праз «недакладнае, фрагментарнае аднаўленне» часткі тэксту *«Сонца навукі скрозь хмары цёмныя Прагляне ясна над нашай Ніваю»* выкарыстоўваецца ў матэрыяле Лявона Гмырака «Свайго не чурайцеся, чужому навучайцеся»: *«Каб «скрозь хмары цёмныя ясна праглянуло над нашай Нівай сонцэ навукі» трэба прызнаць беларусаў народам, не парэшкаджаць ім будаваць сваё, бо іначэй нічога добрага ня будзе»* (Наша Ніва, 1913, № 42); зварот да апорнага тэксту Якуба Коласа «Наш родны край» *«Край наш бедны, край наш родны! Грась, балота ды пясок... Крыж збуцвелы пры дарозе, Кучка топаляў сухіх...»* мае месца ў публікацыі Паўлюка Алясюка «Да нашых беларускіх інтэлігентаў»: *«Калі скончыўся даклад, праф. Розэнфэльд звярнуўся да студэнтаў з дужа пекнай прамовай, у каторай заахвочываў іх да працы над пазнаньнем нашай бацькоўшчыны, да будовы нашага жыцця, да любові к роднай «разваленай хаткі, зніўшага крыжа пры дарозі», бо як сказаў паважаны прафесар, мы гэта павінны любіць, бо ўсё гэта роднае»* (Наша Ніва, 1914, № 1). Алузійныя ўключэнні, зафіксаваныя ў тэкстах штотыднёвіка, указваюць на журналісцкае майстэрства аўтараў, іх упэўненасць у «прэцэдэнтнай кампетэнтнасці» аўдыторыі выдання.

Такім чынам, зварот да беларускай культурнай традыцыі на старонках газеты «Наша Ніва» на пачатку ХХ ст. забяспечваўся праз наладжванне міжтэкставага ўзаемадзеяння, а значыць, павелічэнне пазнавальнага патэнцыялу журналісцкага матэрыялу. Асэнсаванымі і засвоенымі ў сістэме культуры становіліся найперш тэксты-цытаты, крыніцай паходжання якіх выступала беларуская літаратура. Працэс фарміравання беларускага нацыянальна-прэцэдэнтнага фонду меў на ўвазе паслядоўнае выкарыстанне прыёмаў цытавання і аплікацыі ў дачыненні да тэкставага фрагмента, які з пазіцыі рэдакцыі газеты / аўтара / аўтарытэтнай асобы адрозніваўся значнасцю ў эмацыйным і пазнавальным плане.

Літаратура

1. Дубавец, С. Стагоддзе НН / С. Дубавец // Дзеяслоў [Электронны рэсурс]. – 2007. – № 1 (26). – Рэжым доступу: <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/dub2602ec.html?OpenDocument>. – Дата доступу: 02.08.2016.
2. Зелянко, С.В. Інтэртэкст у публіцыстычным маўленні / С. В. Зелянко; навук. рэд. В.І. Іўчанкаў. – Мінск: БДУ, 2012. – 195 с.
3. Караулов, Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть / Ю.Н. Караулов. – М.: ИРЯ РАН, 1999. – 180 с.
4. Красных, В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность?: Человек. Сознание. Коммуникация / В.В. Красных – М.: Диалог – МГУ, 1998. – 352 с.
5. Москвин, В.П. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры. Терминологический словарь / В.П. Москвин. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 940 с.
6. Наша Ніва. Факсімільнае выданне (Вільня, 1906–1915, 1920 гг.). Вып. 1–5. – Мінск, 1992–2009.
7. Супрун, А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А.Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17–29.